

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Pedagogická fakulta

Ústav pedagogiky a sociálních studií

Alice Navarová

III. ročník – kombinované studium

Obor: Pedagogika – sociální práce

Vliv rodiny na delikventní chování nezletilých dětí

Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce: doc. PaedDr. Marcela Musilová, Ph.D.

Olomouc

2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu, ze kterých jsem čerpala.

V Olomouci 1. 4. 2011

Alice Navarová

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí práce doc. PaedDr. Marcele Musilové, PhD., za její pomoc, odborné vedení a podnětné připomínky a také všem zúčastněným, kteří mi pomohli svými cennými radami.

Obsah

Úvod	5
Teoretická část	6
1 Vymezení základních pojmů	6
1.1 Rodina	6
1.2 Nezletilé dítě	9
1.3 Socializace	12
1.4 Dědičnost	16
1.5 Výchova v rodině	18
1.6 Delikvence	23
2 Prevence delikventního chování	25
2.1 Typy prevence	25
2.2 Preventivní programy	26
3 Trestní odpovědnost	28
3.1 Účastníci řízení	29
3.2 Opatření	29
Praktická část	31
4 Oddělení sociální prevence	31
5 Metodologie	33
5.1 Metody	33
Pozorování	33
Rozhovor	33
Anamnéza	34
Kazuistika	34
Studium dokumentů	35
5.2 Kazuistiky	35
Kazuistika 1	35
Kazuistika 2	39
Kazuistika 3	41
5.3 Shrnutí	43
Závěr	45
Seznam použité literatury a zdrojů	47
Publikace	47
Právní předpisy	48
Jiné zdroje	48
Anotace	49

Úvod

V bakalářské práci se z pohledu teoretického i praktického zaměřím na vliv rodiny na delikventní chování nezletilých dětí. Budu vycházet z teoretických obecně známých skutečností, které se podílejí na formování osobnosti jedince v průběhu života a v praktické části pak i z vlastních zkušeností kurátorky pro mládež.

Cílem předkládané práce je nejprve popsat, objasnit a vyhodnotit rozhodující okolnosti v rodině každého dítěte, které ovlivňují jeho budoucí život a chování ve společnosti. V praktické části je pak cílem na konkrétních případových studiích demonstrovat vliv rodinného zázemí a výchovného působení u delikventně se chovajících dětí, snažit se objasnit příčiny a eventuálně stanovit pravděpodobnou prognózu budoucího vývoje. Chtěla bych se pokusit poukázat i na případný kladný vliv rodiny v případě negativního působení vrstevníků či jiných okolností mimo rodinu.

Mezi základní lidské potřeby kromě zabezpečení stravy, tepla, vzduchu apod., patří i potřeba lásky, vřelosti a potřeba dostatečně podnětného prostředí a to od nejtělejšího dětství – od narození. Zcela přirozeně mají být tyto potřeby uspokojovány v primární sociální skupině, kterou je rodina, jejíž význam je tedy v životě každého jedince nezpochybnitelný. Do jaké míry je vliv rodiny kladný nebo záporný, pak závisí na mnoha faktorech.

V teoretické části práce osvětlím nejprve základní pojmy, které se vznikem delikventního chování u nezletilých dětí souvisejí. Stěžejním pojmem, který se prolíná celou prací, je rodina. Z různých pohledů se pak pokusím objasnit pojem dítě. Dalšími determinanty, které se významně podílejí na formování osobnosti každého lidského jedince, jsou dědičnost, socializace, výchova a výchovné styly, se kterými úzce souvisí prevence delikventního chování dětí. Objasním trestní odpovědnost dětí do 15 let a představím pracoviště, kde působím jako kurátorka pro mládež a odkud jsem čerpala zkušenosti a informace pro praktickou část práce.

Teoretická část

1 Vymezení základních pojmů

V této kapitole se budu věnovat vymezení jednotlivých pojmů a definic, které budu ve své práci nejčastěji používat, které jsou stěžejní a které souvisejí s vlivem rodiny na delikventní chování nezletilých dětí.

1.1 Rodina

Rodina – tento pojem se bude prolínat všemi ostatními pojmy, které zde uvádím, neboť dle mého názoru s nimi úzce souvisí, je jejich neoddělitelnou součástí.

Rodina je přirozené primární prostředí, do kterého se člověk rodí, které si nevybírá. *„Rodina je považována za nejdůležitější sociální skupinu, ve které člověk žije. V rodině dochází k uspokojování jeho fyzických, psychických a sociálních potřeb. Rodina poskytuje zázemí potřebné ke společenské seberealizaci, je zdrojem zkušeností a vzorců chování, které nemůže získat v jiném prostředí. Každá rodina je zdrojem specifického systému hodnot a jejich preference a ty ovlivňují chování členů rodiny v interakci se společenským okolím. Rodina formuje jedince v průběhu jeho vývoje, je významným nositelem jeho budoucích společenských rolí a identity obecně.“* (Fischer, Škoda, 2009, s. 140)

Je zřejmé, že kvalitní působení rodiny nemůže nahradit žádná jiná instituce. V této malé společenské skupině mají vztahy mezi jejími členy svůj řád, formu, určitá pravidla. Pro vývoj a život člověka ve společnosti má nenahraditelný význam. Mimo to, že zde dochází k uspokojování základních lidských potřeb, plní rodina mnohé funkce: reprodukční, sociálně ekonomické, kulturně výchovné, sociálně psychologické a emocionální. Člověka významně formuje v rámci socializačního procesu. Negativní působení rodiny na jedince patří k velmi častým a zásadním

příčinám vzniku sociálně patologických jevů. Matoušek, Kroftová (1998) dle mého názoru zcela opodstatněně považují rodinu za hlavního činitele, který svým selháváním umožňuje dětem kriminální chování. Matějček (1986) uvádí, že jedním ze základních předpokladů zdravého duševního vývoje dítěte je, aby vyrůstalo v prostředí citově vřelém a stálém. Důležité je, aby rodiče měli své dítě rádi a aby se měli rádi navzájem. Aby dovedli vytvořit společenství, které bude trvat po celý jejich život a ve kterém bude všem dobře. Shodují se s názorem Fischera, Škody (2009), že na psychický vývoj dítěte má negativní vliv situace, kdy dítě strádá v oblasti uspokojování potřeb. Negativní vliv a důsledky jsou spojeny zejména se strádáním v oblasti citové, emocionální. V takovém případě hovoříme o psychické deprivaci, která se pak ve svém důsledku může projevit u dětí nedostatky v různých oblastech, tedy i ve společensky nežádoucím chování.

Mezi základní lidské potřeby je tedy třeba řadit i potřebu lásky, vřelosti, dostatečného podnětného prostředí, citového tepla a vzájemnosti. Fromm (2008) výstižně napsal, že rodičovská láska je tu, je jako požehnání, chybí-li, život pozbyl vši krásy. Většinu dětí téměř až do období puberty záleží výlučně na tom, aby byly milovány za to, co jsou. Pokud se dítěti nedostává dostatek lásky, může neprospívat a psychicky zaostávat, může ztrácet motivaci k životu, být apatické. Tento stav se pak nazývá anaklitická deprese. Podle Labátha aj. (2001) dítě v optimálních rodinných poměrech nebo v dobrém náhradním prostředí nabývá o světě základní informaci – buď je svět dobré místo, nebo je svět ohrožující a je třeba se proti němu bránit. Tuto základní důvěru nebo nedůvěru získává dítě v prvních týdnech života. Všechny další vlivy na jeho osobnost pak budou působit přes tuto základní životní zkušenost. Rodiče jsou nejvýznamnějšími emočními postavami raného dětství, jsou těmi, kdo mají v kruhu rodiny vytvářet atmosféru lásky, která má významný vliv na další formování osobnosti dítěte i z pohledu výskytu případných budoucích patologických jevů.

Fischer, Škoda (2009) také vnímají rodinu jako nejdůležitější faktor, který ovlivňuje významně psychosociální vývoj člověka. „*Formování osobnosti je přímým odrazem kvality rodiny.*“ (Fischer, Škoda, 2009, s. 152) Pokud rodina

neplní některé ze svých zmiňovaných funkcí, je zde velký předpoklad vzniku a rozvoje psychických problémů a následně pak sociálně patologických jevů.

„Skryté nebo zjevné poruchy rodinné atmosféry mohou nesprávně ovlivnit a nasměrovat vývoj osobnosti. Když se jedinci nedostávají potřebné a pobízející vlivy, může být narušena jeho emocionalita. Zpevňují se pouze některé, většinou nepříznivé vzorce chování. Rodina, jejíž vztahová atmosféra je nedostatečná, pak místo aby dítě připoutala, vyžene je do jiných společenství, například do part překračujících často společenské normy a zákony.“ (Fischer, Škoda, 2009, s. 152)

Na vzniku sociálně patologických forem chování má tedy bezesporu vliv nefunkčnost rodiny. Takové situace nastávají v případech, kdy rodiče nezvládají své role, kdy nejsou schopni nebo ochotni o děti řádně pečovat a zajišťovat jejich zdárný vývoj jak po stránce tělesné, tak duševní. Rizikově se vyvíjející dítě je v těchto případech pouze odrazem rodičovského zanedbávání, není tím nejslabším článkem v rodině, pouze může tímto způsobem volat o pomoc.

Z vlastní praxe kurátorky pro mládež mohu říci, že děti ze složitých rodinných poměrů jsou více ohroženy psychickou deprivací a na to pak navazujícím rozvojem problémového chování. Funkční rodina může zajistit veškeré potřeby dítěte tak, aby se z něho stal silný jedinec, který je schopen se bránit a odolávat negativním vlivům zvenčí a v případě ojedinělého vybočení si vzít ze svých chyb dostatečné ponaučení.

Na to, jak rodina ovlivňuje chování dětí, které v ní vyrůstají lze nahlížet ze sociologického pohledu (důležité je zde společenské postavení rodiny), z pedagogického pohledu (výchovný styl v rodině), z psychologického (již zmíněné uspokojování základních citových potřeb), z genetického (tzv. dědičná zátěž) a z neurologického (eventuelní poškození centrální nervové soustavy).

Příčin, které tedy determinují chování dětí je mnoho. Nejvýznamněji však působí rodina, její klima, vliv jejího přirozeného prostředí a výchovných postupů.

1.2 Nezletilé dítě

Pojem dítě můžeme přiblížit a osvětlit z pohledu právního, biologického, sociálního i čistě psychologického.

Právní pohled:

Podle Úmluvy o právech dítěte č. 104/1991 Sb. se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší osmnáct let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve.

Nezletilým dítětem se tedy rozumí osoba do dosažení zletilosti, což může být podle našeho právního řádu v různých situacích různé, nejdříve však dosažením 16 let. Zpravidla se hranicí dospělosti rozumí dosažení věku 18 let. Nezaopatřeným dítětem může být osoba do 26 let (na takto posuzované „dítě“ se již nevztahují dětská práva).

Pro účely posuzování trestní odpovědnosti dětí, pak rozlišujeme kategorii dětí mladších patnácti let a mladistvých (15 – 18 let).

Biologický pohled:

Dítě je člověk v prvním období svého života. Dětství není jednoznačně vymezeno. Za počátek dětství bývá považováno narození, jindy již dítě nenarozené - plod. Za konec dětství bývá označováno dosažení dospělosti nebo již období dospívání – adolescence nebo také končí pubertou a věk mladistvý již do dětství zahrnován není.

Různí autoři používají různé členění dětství. Nejčastěji je používána následující periodizace: novorozenec, kojeneček, batole, předškolní věk, mladší školní věk, starší školní věk - puberta, adolescence.

Psychologický pohled:

Každé dítě je jedinečné, neopakovatelné a jeho duševní i tělesný vývoj ovlivňují jak vnější, tak vnitřní činitelé. Ontogeneze lidského jedince je od jeho početí determinována mnoha faktory.

Šimíčková - Čížková aj. (2008) uvádí základní čtyři typy periodizací, které se snaží postihnout lidskou ontogenezi:

Biopsychologická periodizace – snaha o komplexní periodizaci, která zachycuje biologický, psychologický i sociální obraz vývoje člověka (nejlépe je prezentována V. Příhodou).

Psychologická vývojová periodizace – členění duševního vývoje prezentované J. Piagetem.

Psychoanalytická vývojová periodizace – vychází z vývoje afektivního prožívání a pudového života dítěte (členění podle S. Freuda).

Psychosociální vývojová periodizace – vázána na společenské, kulturní a historické podmínky vývoje dětí, řešení určitého „psychosociálního konfliktu“ (E. H. Eriksonovo členění).

„Nejmocnější instinkt novorozeného mláděte je, podle Bowlbyho, hledání ochrany u nejbližšího dospělého – mládě chce být u něj co nejbliže, cítí úzkost, když ho nemá na blízku. Mládě začíná zkoumat svět z pevného bodu, jímž je pro něj náruč matky či jiného rodičovského pečovatele, do níž se, kdykoliv to potřebuje, zase vrací. Kvalitní vazba se v interakci mezi dítětem a pečující osobou projevuje rytmickým sladěním dvojice (později i rodinné trojice, čtveřice atd.), jež probíhá ve vlnách příklonu a odklonu pozornosti.“ (Matoušek, Kroftová, 1998, s. 42). Dítě se po příchodu na svět stává v západní kultuře součástí nukleární či chcete-li základní rodiny, kterou zpravidla tvoří rodiče a děti. Začíná vývoj osobnosti dítěte, které je vybaveno vrozeným základem. Na přiměřené rodičovské péči naplněné vřelým citem, láskou, bezpečím, pochopením, dobrými vzory a mnohými podněty, pak z velké části závisí, jak z dítěte vyroste člověk, jak se uplatní v dalším životě, jak bude úspěšný v mezilidských vztazích, ve společnosti, ve škole, v zaměstnání, jaké bude uznávat

hodnoty. Primárně na rodičích závisí, zda případné negativní vrozené dispozice budou potlačeny a nebudou mít možnost se projevit nebo více rozvinout.

Jak uvádí Šimíčková - Čížková aj. (2008) je již při narození dítěte nutné zdůraznit úlohu rodiny jako celku, která může svými případnými konflikty a neharmonickou atmosférou traumatizovat dítě již v novorozeneckém věku. Do konce prvního roku života se vytvářejí předpoklady lidského sociálního chování. V období mladšího školního věku je morální vývoj dítěte silně ovlivněn výchovnými postupy a interakcí mezi členy rodiny. Bouřlivé období puberty probíhá bez větších krizí a problémů právě tehdy, když dosavadní výchova nezaznamenala vážnější konflikty a přístup rodičů byl vstřícný a akceptující individuálnost dítěte, které nebylo ponižováno a nezažívalo pocit méněcennosti. U dětí v pubertě, kde převažuje negativní a agresivní chování se většinou jedná o výsledek dosavadních zkušeností z vlastní rodiny. V tomto období se rozvíjí vyšší city morální a jsou přijímány mravní hodnoty vlastní rodiny i celé společnosti. Opět je největší význam přikládán vlivu rodiny a to v pozitivním i negativním slova smyslu.

„Zvláštní kategorii tvoří děti, které rodinné prostředí vůbec nepoznaly. Byly vychovávány v kolektivních institučních zařízeních, obvykle prošly celou sérií náhradních domovů. Tyto v pravém slova smyslu deprivované děti mají nejen oslabenou schopnost navazovat vztahy a nalézat v nich uspokojení, mají i oslabený smysl pro civilní (neústavní) realitu. Jejich delikventní chování během dospívání a časné dospělosti může být někdy projevem naivity a vrstevnického vidění světa, které neměly možnost korigovat v dlouhodobém vztahu k respektovanému dospělému a také ve vztahu k mimoústavním institucím. Jejich adaptace na ústav je samozřejmě lepší než adaptace na samostatný život mimo ústav, proto pro ně může být vazba i vězení vlastně známým prostředím, které nevědomky upřednostňují před náročnou samostatností života na svobodě.“ (Matoušek, Kroftová, 1998, s. 43)

Uvedené mne vede opět k tomu, abych znovu připomenula význam rodiny pro dítě. Ústavní zařízení nevytváří při sebelepším fungování podmínky pro navázání hlubších vztahů jako mezi rodičem a dítětem. Jakýkoliv podobný vztah

je zde omezen pobytem dítěte v zařízení. V rodinné výchově je možné uskutečňovat a naplňovat potřebu „společné budoucnosti“, což v ústavním zařízení možné není, zde vzniká pro dítě „prázdnost“. Rozdílný je i např. systém odměn a trestů, který je v institucionalizované výchově formální a odborný stejně tak jako je odborné působení pedagogů. Velkým problémem je nestabilita dospělého personálu, což je pochopitelné, ale pro dítě to znamená, že nemůže být splněna životně důležitá potřeba stálosti primárního objektu, který v rodině většinou představuje matka. Tento zásadní nedostatek se pak zajisté odráží na dalším vývoji osobnosti dítěte. Chybí tu ten v pravém slova smyslu skutečně osobní a lidský přístup. Bohužel z praxe musím konstatovat, že tuto neosobnost a chlad zažívá mnoho dětí ve svých rodinách mnohem intenzivněji než v kterémkoliv dětském domově.

1.3 Socializace

Při objasňování pojmu socializace bych se zaměřila nejvíce na socializaci primární, tedy na období raného dětství v rodině a částečně na socializaci sekundární. Socializace je proces celoživotní, je to vrůstání člověka do společnosti, kdy se postupně z biologické bytosti stává bytost kulturní, společenská. Socializace je sociologický pojem. Sociologové ji dělí na primární, sekundární a terciární. Primární socializace probíhá v rodině přibližně do třetího roku věku dítěte, sekundární probíhá nadále v rodině, ale už i stále více v kontaktu s vrstevníky a v další instituci, kterou je škola. Terciární se týká dospělosti. Šimíčková – Čížková (2004) rozlišuje socializaci obecnou a speciální:

Socializace obecná – osvojení si kultury dané společnosti, zvnitřnění jejích duchovních hodnot a získání návyků. Dítě se učí v rámci určité kultury komunikovat, chovat se určitým způsobem ke svým rodičům a dalším osobám ve svém sociálním prostředí. Dítě si osvojuje to, co je správné a co nesprávné v té dané kultuře.

Socializace speciální – uskutečňuje se v rámci mezilidských vztahů v malých sociálních skupinách. Na základě identifikace dítěte s osobami, které tvoří skupinu, si dítě osvojuje stereotypní chování, které je mu skupinou systematicky vštěpováno.

„Rodiče zpevňují chování dítěte úsměvem, pozorností, obdivem, kdykoliv se přiblíží o krůček blíže k tomu, co od něj očekávají. Větší odchylky naopak trestají. Dítě nemá vždy možnost řešit vlastní aktivitou své sociální situace vzhledem ke značné závislosti na rodičích a nedostatečnému vybavení příslušnými schopnostmi a dovednostmi“ (Šimíčková – Čížková, 2004, s. 21)

Aktuální i budoucí chování dítěte se utváří od nejtělejšího dětství. Velký význam má sociální prostředí, reakce druhých osob na jeho chování, které se zpevňuje na základě buď kladné či záporné reakce okolí. Dítě ve svém chování odráží pozorování dospělých i vrstevníků. Dle Šimíčkové – Čížkové (2004) bývají rodiče prvními, nikoliv však jedinými vzory identifikace. Vzor může dítě objevit i v osobách s nepatřičnými a závadnými povahovými rysy. Domnívám se, že opět významnou roli hraje vliv rodiny jako primární sociální skupiny, která v případě pozitivního, důsledného, soustavného a citlivého vštěpování informací o tom co je dobré a co nikoliv, může zásadně ovlivnit upevňování sociálních norem a sociálních postojů dítěte. Předpokladem úspěchu je samozřejmě vlastní chování a jednání rodiče.

„Socializace jedince probíhá jako uvědomování si toho, co si myslíme a děláme, a jak se naše činy a myšlenky vztahují k ostatním lidem. Socializace je zvnitřněním toho, co se děje v naší interakci se sociálním prostředím.“ (Šimíčková – Čížková, 2004, s. 25)

Pokud se dítě vyvíjí v klidném prostředí naplněném láskou, porozuměním a příjemnými pocity, zažívá pocit jistoty a spokojenosti, pak je zde předpoklad utváření pozitivního vztahu k okolí. Pokud ovšem vyrůstá v citově nevhodném prostředí se složitými mezilidskými vztahy, je vystaveno riziku psychické deprivace, která ohrožuje jeho další život.

„Primární socializace jedince, zahajována v jeho raném dětství, se uskutečňuje pěstováním určitého chování, nutného k adaptaci na společnost“ (Šimíčková – Čížková, 2004, s. 27) Dítě si pod vedením rodičů a postupně dalších vychovatelů uvědomuje, jakým způsobem se může či nemůže chovat, co je žádoucí a co nikoliv,

učí se ovládat, kontrolovat, korigovat projevy emocí, potlačovat agresivitu, zvnitřňuje si normy chování, utváří si hodnoty, postoje. Šimíčková – Čížková (2004) je toho názoru, že k objektivnímu, socializovanému myšlení dospívá dítě jak pod tlakem sociálního prostředí dospělých, tak pod vlivem spolupráce s přibližně stejně starými dětmi. S rozumovým a citovým vývojem postupuje i vývoj mravní, který se navenek projevuje v chování.

Prvním – primárním a přirozeným socializačním prostředím dítěte je tedy rodina, která představuje silné vazby a má velkou moc ve výchovném ať už záměrném či nezáměrném působení na dítě, na utváření jeho osobnosti. Šimíčková – Čížková (2004) zmiňuje základní faktory psychologického vlivu rodiny na dítě podle H. Thomaeho (1959):

1. socio-ekonomický standard rodiny,
2. rodinná koheze,
3. výchovné techniky a postoje rodičů vůči dětem,
4. postavení dítěte ve struktuře rodiny (v řadě sourozenců).

Společenskoekonomický standard rodiny může významně souviset s výchovnými potížemi dětí a jejich delikventním chováním. *„Obě krajnosti, tj. příliš vysoký ani příliš nízký standard nepůsobí pozitivně na rozvoj osobnosti dítěte, přičemž výrazně negativní pro socializaci jedince je nízký standard související s celkovou společenskoekonomickou labilitou a nejistotou rodiny, která se odráží v emocionalitě jejich členů.“* (Šimíčková – Čížková, 2004, s. 47) Ve velké míře jsou v anamnézách dětí, které se dopustily trestné činnosti nebo se u nich objevují jiné problémy výchovného charakteru, zastoupeny informace o nestabilním rodinném prostředí, rozvrácených vztazích rodičů, o alkoholismu, fyzickém trestání dětí, které se pak odráží v jejich agresivních projevech vůči okolí. Opět se zde vzorem stávají rodiče, vlastní rodina. Pokud je narušena soudržnost členů rodiny, tzv. koheze rodiny, projevuje se to samozřejmě negativně na vývoji dětí, kterým se tak nedostává uspokojení základní potřeby klidu a bezpečí, což může mít za následek různé neurotické projevy, projevy deprivace a kriminálního chování. Šimíčková – Čížková (2004) vidí také sourozeneckou skupinu jako významného „dětského“ socializačního

činitele. Sourozenec je jeden druhému více partnerem než kterýkoliv z rodičů. To je zákonitě zdrojem konfliktů a rivality, stejně jako zdrojem pozitivních společenských postojů. Případná sourozenecká rivalita je přirozenou sociální zkušeností pro prosazování se v jiných sociálních skupinách.

„Rodina je primárním a nejdůležitějším zprostředkovatelem společenských vlivů v psychice člověka.“ (Šimíčková – Čížková, 2004, s. 50)

Mezi příčiny neúspěšné socializace, tedy neúspěšného začlenění do kultury dané společnosti, patří deprivace způsobené v raném dětství, jak již ostatně bylo řečeno. Může se jednat o „poranění“ v dětském věku, včetně zneužívání a násilí. Myšleno tím poranění duševního charakteru. Touto deprivací jsou ohroženy nejen děti rodičů – alkoholiků, duševně nemocných, lhostejných, žijících na nízké sociokulturní úrovni nebo kriminálně se chovajících, ale i příliš starých nebo třeba rodičů s nízkým intelektem. Rizikové faktory skýtají i dědičné dispozice a další biologické příčiny související např. s průběhem porodu. Biologickým vlivům na chování dětí se budu blíže věnovat v další kapitole.

Šimíčková – Čížková (2004) ovšem uvádí, že existují odborné studie, které dokazují odolnost některých dětí vůči zmiňovaným ohrožujícím vlivům. Z vlivů prostředí, které zvyšují míru odolnosti ohrožených dětí, je na prvním místě uváděn věkový rozdíl sourozenců. Nejdolnější jsou děti mezi sourozenci nejstarší a první. Významná jsou jasná a pevná pravidla rodinného soužití a zejména společné sdílené hodnoty.

„Má-li být vznik fenoménu deprivace a deprivantů v soudobé společnosti omezen, je potřeba věnovat širší pozornost ze strany společnosti malým sociálním skupinám, počínaje rodinou až k legislativě státních celků.“ (Šimíčková – Čížková, 2004, s. 65)

1.4 Dědičnost

Významným determinantem celé lidské osobnosti a tedy i jejího budoucího chování v souladu se společenskými pravidly je dědičnost - biologický vliv, to, co máme dané, s čím se rodíme, co je geneticky zakotveno v našem chování. Osobnostní vlastnosti, temperament, většina našich zájmů a postojů je dědičná. Jsou to vrozené osobnostní dispozice.

Matějček (1986) zdůrazňuje, abychom nezapomínali na to, že dítě samo si vnáší do své životní situace svými základními temperamentovými vlastnostmi podmínky pro utváření své osobnosti v součinnosti s okolím.

„Chování je podmíněno velice komplexně. Dědičnost je jedním z mnoha faktorů, které na ně mají vliv. Genetická dispozice může být odpovědná např. za sníženou sebekontrolu či za hyperaktivitu. Tyto vlohy však samy o sobě nevedou k vytvoření delikventní party, která vyloupí obchod. Genetická vlohá jen zvyšuje pravděpodobnost, že na chování budou mít vliv další činitelé, bez nichž by se delikventní jednání neuskutečnilo. Genetická vlohá snižuje, resp. zvyšuje práh pro působení vlivů prostředí.“ (Matoušek, Kroftová, 1998, s. 22 - 23)

Biologická rodina je nositelem genetické informace a je tedy i tím, kdo ovlivňuje vrozené dispozice. Jiná situace samozřejmě nastává v rodinách adoptivních, které by měly tzv. „počítat“ s určitou genetickou výbavou dětí, které přijaly za své. Domnívám se, že v případě vzniku kriminálního chování zde vliv výchovy a prostředí předčí vliv genetické zátěže, což je zřejmé i z toho, co zmiňují Matoušek, Kroftová (1998) – hovoří o výzkumech týkajících se vlivu biologické dispozice, která se dědí a souvisí se schopností dítěte přizpůsobovat se rodinným a společenským pravidlům. Analyzovány byly jen případy adoptovaných chlapců, protože kriminalita adoptovaných dívek byla nepatrná. Z výsledků adopčních studií vyplynulo, že adoptování dítěte rodinou s vysokým společenským a ekonomickým postavením poněkud oslabuje projevy dědičné dispozice ke kriminalitě v chování. Děti, které byly adoptovány chudými rodinami s nízkým společenským postavením,

měly o 40% větší pravděpodobnost, že se budou chovat kriminálně, než děti adoptované rodinami z druhého konce společensko-ekonomického žebříčku. Lepší sociální podmínky během dětství tedy bez ohledu na dědičnost snižují kriminalitu adoptovaných dětí.

Dalšími biologickými vlivy jsou medicínsky zjištěné abnormity, mezi které patří syndrom ADHD – Attention Deficit Hyperaktivity Disorder, reaktivita autonomního nervového systému, syndrom nedostatečné mozkové odezvy na podnět, psychopatie, osobnostní poruchy, rozumové schopnosti i příslušnost k pohlaví a mnoho dalších. U nezletilých dětí za podrobnější zmínku určitě stojí syndrom ADHD a příslušnost k pohlaví.

Poruchy chování na bázi ADHD:

- nejedná se o poruchy chování sociálního charakteru. Velké riziko ve vztahu k chování dětí s touto poruchou pozornosti spojenou s hyperaktivitou spočívá především v tom, že na výchovné chyby, které vznikly i v dobré víře především ze strany rodičů, se mohou nabalit projevy poruch chování a to většinou v případech, kdy je takové dítě vychováváno jako „zdravé“, bez respektování jeho zvláštnosti, bez přizpůsobení výchovy jeho poruše. Dítěti je třeba dát prostor, aby se neobjevila agresivita, která je až sekundárním projevem, příčinou možného nepochopení dítěte. Agresivita nepatří mezi typické znaky ADHD. Častěji tento syndrom postihuje chlapce než děvčata. Na vzniku syndromu se podílí mnoho faktorů, všechny dnešní moderní věda nedokáže určit, ale je zřejmé, že je zde ve velké míře zastoupena i dědičnost.

Typické znaky ADHD:

- nepravidelný biorytmus již u kojence,
- špatný a nevyrovnaný příjem potravy,
- disproporce v rozvoji schopností (v něčem je dítě napřed, v něčem pozadu),
- dráždivé a nepochopitelné projevy chování, impulzivita,
- nepozornost, kratší doba soustředění,

- neobratnost – odlišnost v hrubé motorice,
- vážne přizpůsobení normám chování ve skupině, na veřejnosti,
- citová labilita,
- nízká frustrační tolerance.

Z důvodu odlišnosti v projevech chování, se mohou tyto děti často setkávat s nepochopením, většinou jsou méně oblíbeny ve skupině vrstevníků, vážne komunikace s okolím. Jejich sebehodnocení je často sníženo. Opět významnou roli hraje rodina, jejímž úkolem by mělo být ve spolupráci s dalšími odborníky a příslušnými institucemi pomoci takovému dítěti zvládat běžný život a zařazení do společnosti bez větších excesů a problémů. V opačném případě je evidentní, že případné konflikty se sociálním prostředím jsou více než pravděpodobné.

Příslušnost k pohlaví:

- přímá, neslovní agresivita je ovlivňována mužským pohlavním hormonem testosteronem, který působí mimo jiné i na fungování mozku. Různé statistiky dokládají, že muži se dopouštějí více trestné činnosti než ženy a to i v souvislosti s vrozenou vyšší agresivitou. Významný je i v podstatě ve všech společnostech, odlišný způsob výchovy dívek a chlapců.

1.5 Výchova v rodině

„Výchova dětí je zaměstnání, kdy musíme umět ztrácet čas, abychom ho v budoucnu ušetřili.“

J. J. Rousseau

Jedna z mnoha definicí výchovy: *„Výchova je záměrné a cílevědomé působení, které se projevuje všestranným formováním osobnosti. Má adaptační, anticipační a permanentní charakter. Je to specificky lidská činnost.“* (Kantorová aj., 2008, s. 74)
Výchova je součástí socializace. Ve výchově je třeba respektovat míru

vychovatelnosti a individualitu každého jedince, pohlaví a věk. Výchova souvisí samozřejmě s rodinným prostředím. Grecmanová (2003) na první místo, kde se dítě setkává s výchovným působením, řadí přirozeně rodinu, která má možnost dítě formovat již v prenatálním období. Dále uvádí, že základy k intelektuálnímu, citovému a mravnímu profilu dospělého člověka kladou rodiče již v prvních třech letech života. Rodiče mají přirozeně právo a povinnost vychovávat své děti, avšak vždy musí akceptovat dětskou osobnost. Děti potřebují pravidla, i když se jim brání, ale potřebují i svůj ohraničený prostor – ulehčuje jim to život.

„Každá výchova se svým způsobem podobá dobrodružné výpravě. Cíl máme kdesi v dálce před sebou a cesta, která k němu vede, je plná překážek a překvapení.“ (Matějček, 1986, s. 59 - 60)

Na výchovu dětí myslí i právní systém každé společnosti při tvorbě zákonů – závazných pravidel fungování společnosti. Děti jsou budoucností, proto je nutné jim věnovat patřičnou a výjimečnou pozornost. Podle zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů mají rozhodující úlohu ve výchově dětí rodiče. Rodiče mají být osobním životem a chováním příkladem svým dětem. Rodiče mají rodičovskou zodpovědnost, což je souhrn práv a povinností při péči o nezletilé dítě a zahrnuje zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a **mravní vývoj**. Rodiče mají právo užít přiměřených výchovných prostředků tak, aby nebyla dotčena důstojnost dítěte a jakkoliv jinak dítě ohroženo.

Rodina se také nezáměrně stává významným a vlivným činitelem při utváření postojů, hodnot, morálky. Rodiče jsou pro dítě vzorem v kladném i v záporném slova smyslu. Obecně se má za to, že se děti utvářejí podle vzoru rodičů. Pokud se tedy rodiče dopouští trestné činnosti, chovají se vulgárně, berou drogy nebo požívají alkohol, nemělo by nás překvapit, že se dítě bude chovat stejně. Podle Matějčka (1986) má na výchovu každého dítěte velký vliv nejen to, jak se chovají členové rodiny k sobě navzájem, ale i k lidem, kteří k rodině nepatří. Jak mluví se sousedy, s listonoškou, s prodavačkou, to sotva unikne pozornosti dítěte. Tím spíše proto, že tak jednájí „jeho“ lidé – ti, k nimž patří a s nimiž se takzvaně identifikuje. Rodina

při svém negativním působení na dítě může mít velice zhoubný vliv a to především do věku přibližně 10 až 11 let, kdy je dítě nejvíce tvárné a ovlivnitelné, kdy potřebuje vzor, se kterým by se mohlo identifikovat.

Výchovné styly:

- autoritativní výchova – potlačuje individualitu a iniciativu dítěte,
- liberální výchova – dítě, které se musí rozhodovat ve všem samo, trpí úzkostí a většinou je to pro něho těžší, než když se mu řekne, co má dělat, potřebuje se dovědět, co je špatně a co dobře,
- demokratická výchova – zdravá výchova, založená na principu pochopení, vzájemné tolerance, respektování individuality a důslednosti.

S výchovnými styly souvisí i způsob trestů a odměn v rodině. Větší efekt má pochvala, povzbuzení. Opakující se tresty ztrácejí účinnost, rodiče se stávají bezradnými a uchylují se k použití násilí, jsou agresivní. Takto „vychovávané“ nebo spíše zneužívané dítě se pak samo může stát zneužívajícím, může trpěnou agresivitu ventilovat směrem k vrstevníkům, mladším spolužákům nebo i k okolí celé společnosti.

Na výchovu v rodině lze pohlížet i podle toho, zda se jedná o rodinu úplnou, neúplnou nebo náhradní. Při srovnávání života dítěte v náhradní rodinné či nerodinné péči a v rodině vlastní dle Matějčka (1986) rodinnou výchovu charakterizuje situace, kdy vychovatelé uspokojují psychické potřeby dítěte a kdy soužitím s dítětem jsou současně uspokojovány jejich psychické potřeby. Rodinná výchova se vyznačuje trvalostí a hloubkou citových vztahů. Výchovný proces v rodině je tedy obousměrný – jde o vzájemnou interakci rodičů vychovatelů a dítěte jako vychovávaného. *„Dítě není jen pasívně přijímajícím účastníkem výchovné činnosti – je samo aktivním strůjcem svého osudu.“* (Matějček, 1986, s. 35)

Kritickým faktorem v rodinné výchově, který může podmínit selhávání dětí a způsobit problémovost jejich chování, je neznalost věkových zvláštností dětí

i mládeže, jejich nerespektování a nepřizpůsobení výchovy. Langer (1994) do kritického období řadí věk kolem 3. – 4. roku, kdy se objevují tzv. „jáské“ projevy. Dítě je vzdorovité, neposlušné, chce dělat všechno samo. Rodiče se domnívají, že jde o chybu ve výchově a snaží se proto i za cenu násilí prosazovat svou vůli. Výsledkem je ještě větší odpor a negativistické chování vyúsťující u některých případů až v afektivní záchvaty. Toto období je označováno jako období prvního negativismu nebo období prvního vzdoru. Rodiče se domnívají, že se dítě „změnilo“, že neposlouchá. Je třeba si uvědomit, že se nejedná o poruchu chování, ale o přirozenost, o uvědomění si svého sociálního „já“. Je nutné si toto období prožít. Pro dítě je to první krok k jeho budoucí nezávislosti, vymezuje se vůči vychovatelům, vůči těm, kteří jsou pro něho něčím významní, důležití, většinou ne vůči cizím lidem. Dále pak Langer (1994) jako druhý kritický bod ve výchově označuje negativismus v době dospívání, který začíná v pubertě kolem 11. – 13. roku u dívek a 12. – 14. roku u hochů a zesiluje se až do vyvrcholení puberty kolem 15. – 16. roku. V předškolním období jsou tyto stavy kritické proto, že mají tendenci se později opakovat. Rodiče se pak k přáním a požadavkům dětí v období puberty stávají bezradní.

„Při potlačující výchově v předškolním období se mohou objevit tyto následky: 1. neurotické symptomy, 2. agresivita a protispolečenské tendence, nenávisť, sklon k potlačování druhých apod., a 3. ztráta individuality, tj. ztráta možnosti vlastního individuálního rozvíjení osobnosti, která se stává pouze „stínem“ rodiče určujícího, co má nebo nemá dítě dělat. Dochází ke ztrátě samostatnosti, sebedůvěry a později možnosti žít vlastním životem.“ (Langer, 1994, s. 416)

Rodiče by tedy výchovu měli přizpůsobit věkovým zvláštnostem, nicméně by neměli ustupovat ze svých etických zásad, musí být vždy vychovatelem s přirozenou autoritou. Musí být tím, kdo řídí výchovný proces a kdo se nepodřizuje dítěti, nesmí připustit, aby se dítě stalo jejich manipulátorem.

Souhlasím s názorem Langer (1994), podle kterého bývají hlavní příčinou výchovných problémů dětí nedostatky v rodinné výchově, která neumožní vývoj kladných vlastností, pro který je třeba důsledné a jednotné vedení ze strany rodičů.

„Poruchy v rodinné výchově nebo nevhodné rodinné působení mohou mít různé hierarchické postavení ve škále vzájemně se podmiňujících příčin. V řadě případů mohou poruchy chování vyplývat primárně z nevhodné výchovy, a to zvláště u jedinců výchovně zanedbaných nebo citově deprivovaných např. v důsledku rozchodu rodičů, z výchovy represivní nebo příliš povolné, moralizující apod.“ (Langer, 1994, s. 147) V návaznosti bych zmínila tu situaci, kdy dítě vychovává pouze jeden rodič v rodině rozpadlé. Výsledky získané různými výzkumnými přístupy, které uvádí Matějček (1986) shodně svědčí o tom, že situace dítěte vyrůstajícího v neúplné rodině je svým způsobem náročná, někdy ohrožující a někdy i nebezpečná. Matějček (1986) dále zdůrazňuje osobnost vychovatele, který s dítětem zůstává sám. Má mnohem těžší úlohu. Musí v mnoha směrech toho druhého zastoupit, pracovní i psychologicky. Schopnost vychovatele obstát ve všech těchto situacích je mnohdy významnější než pouhá skutečnost, že je rodina neúplná. Situace, kdy jsou v úplné rodině neuspořádané vzájemné vztahy, rodina je vnitřně nešťastná, jsou pro vývoj dítěte více zničující a nebezpečné, než život pouze s jedním rodičem v atmosféře klidu a porozumění. Pro dítě může být mnohdy rozvod rodičů „vysvobozením“ tzv. „menším zlem“. Některé děti jsou psychicky zdatné a rozvod rodičů nějakým způsobem zvládnou bez viditelných projevů v chování, jiné děti reagují na změny a nerovnováhu negativně. Opět zde záleží na mnoha faktorech. Dítě, které vypadá silné, může být postiženo tím, že ho v tom okolí nechá samotné. Obecně křehčím dětem, které jsou výjimečně citlivé a nezvládající stres, což bývá většinou způsobeno tím, že doposud se jim nedostávalo v rodině dostatek podpory, je věnována najednou větší péče a pozornost. Schopnost adaptace na novou situaci je člověku vlastní, nicméně pro dítě je tato změna v protikladu s potřebou bezpečí. Děti pak mohou reagovat výkyvy ve svém chování, které nemusí být v souladu s uznávanými pravidly. *„Rozvod rodičů bývá v duševním dozrání dítěte závažným patogenním činitelem. Ten se nejvíce uplatňuje v období pubescence a adolescence. Dochází k rozpadu důvěrně známého prostředí bezpečí a jistoty právě v období*

jeho vývoje, kdy tuto jistotu nadměrně potřebuje. Nedokáže se ještě plně zorientovat. Proto dochází ke vzniku pocitu křivdy a rozčarování, který se následně promítá do utváření jeho životních hodnot.“ (Fischer, Škoda, 2009, s. 143 – 144)

Životní hodnoty, postoje a morální vývoj dítěte, je do značné míry ovlivněn výchovnými postupy v rodině a vztahy mezi jejími členy. V období mladšího školního věku se toto výrazně projevuje, dítě již samo rozpozná, co je správné a co nikoliv bez ohledu na autoritu. Dítě se v tomto období také odpoutává více od rodiny, nicméně rodinné citové vztahy zůstávají základem. Období puberty hodnotí Šimíčková – Čížková aj. (2008) pro vychovatele jako náročné. Dítě reaguje přecitlivěle a výbušně. Různorodost citových projevů je závislá na dosavadních zkušenostech, které dospívající získal v předchozím vývoji, hlavně ve vlastní rodině a ve skupině vrstevníků. Důležité zde jsou postoje a reakce rodičů, od kterých se pak odvíjí další chování dětí.

1.6 Delikvence

Delikvence je sociálně patologický jev, který je společností považován za závažný a nebezpečný, proto je mu věnována zvýšená pozornost. Cílem všech aktivit společnosti je pak dosáhnout změny v podobě sociálně žádoucího chování jedinců. Velmi důležité jsou zde především vzorce chování.

Fischer, Škoda (2009) pojem delikvence (z latinského delinquere = provinit se) vysvětlují jako širší pojem společensky nepřijatelného chování. Uvádí, že se jedná o chování, které se týká nejen kriminality. Zahrnuje také činy, které nejsou tzv. jinak trestné. Patří sem například přestupky i trestná činnost osob ve věku mladším než 15 let, kdy se z důvodu věku neukládá trest. Delikvence bývá používána v souvislosti s nežádoucím a nepřijatelným chováním dětí a mládeže.

„Pojem delikvence je ve své podstatě právnickým hodnocením společensky nepřijatelného činu, který spočívá v porušování určitých legislativních norem konkrétního státu, přičemž toto jednání je následně sankcionováno. Hranice mezi tím, co je delikvencí a co není, je tedy dána následným trestem. Chování, které není pro společnost zvláštním způsobem nebezpečné, sem zařadit nelze.“ (Fischer, Škoda, 2009, s. 156)

Podle zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů, je delikvence definována jako všechny typy jednání, jež porušují sociální normy chráněné právními předpisy, včetně přestupků.

Příčin vzniku delikventního chování dětí je mnoho a lze je vyvodit z předcházejících kapitol – biologické, psychické a sociální příčiny. Významným sociálním faktorem je **rodina**. Znovu bychom mohli v té souvislosti zmínit anomální osobnosti rodičů, jejich asociální a antisociální chování, dysfunkčnost nebo afunkčnost rodiny, úplnost rodiny nebo syndrom CAN (syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte).

2 Prevence delikventního chování

V této kapitole bych stručně objasnila co to je prevence a jakou prevenci v oblasti delikvence nezletilých dětí rozeznáváme, jaký je její význam a jak souvisí s výchovou v rodině, která by měla vést děti ke společensky žádoucímu způsobu jednání a měla by předcházet příčinám vzniku delikventního chování.

2.1 Typy prevence

Prevence obecně představuje předcházení delikventnímu chování populace.

Rozlišujeme:

- **primární prevenci,**
- **sekundární prevenci,**
- **terciární prevenci.**

Prevence primární a sekundární je předcházení delikventnímu jednání nezletilých dětí, u kterých se delikventní chování ještě neobjevilo, ale jsou ohroženy mnoha faktory, které by mohly vést k případné delikvenci. Terciární prevence je zaměřena na ty, co se již delikventního jednání dopustili, souvisí s intervenčními programy, s procesem resocializace.

Shodně jako Matoušek, Kroftová (1998) považují za nejvýznamnější prostředek sociální prevence výchovu dětí v rodinách a výchovu dětí ve školách. Preventivně mohou působit i nevládní organizace. Vlivným nástrojem je i sociální politika státu ovlivňující systém vzdělávání, zaměstnanost, stabilitu rodiny, fungování policejního a soudního aparátu a dalších institucí zabývajících se rizikovou mládeží. Menší význam je pak přikládán regionálním a lokálním programům. Laická veřejnost přikládá velký význam výši trestu pro pachatele kriminálních činů.

„Dobrá prevence musí předcházet všem typům sociálního selhání – kriminalitě, abúzu drog, odpadávání ze škol a z učebních poměrů, předčasným těhotenstvím,

nákaze HIV virem atp. Navíc – cílem primární prevence nemůže být pouhá absence sociálně patologických jevů, cílem musí být prezence sociálně příznivého chování, tj. chování, jež se neslučuje s jednáním protispolečenským. Jinak řečeno primární a sekundární prevence je nemyslitelná bez ohledu na hodnotovou orientaci dětí, bez podpory alternativních životních programů, odklánějících rizikové děti od stylu života, který by mohl vést k jejich společenské degradaci.“ (Matoušek, Kroftová, 1998, s. 261)

2.2 Preventivní programy

Cílové skupiny preventivních opatření podle Matouška, Kroftové (1998):

- hyperaktivní děti,
- děti selhávající ve škole,
- děti s poruchami chování,
- děti zneužívané a týrané v rodinách,
- děti z dysfunkčních rodin,
- děti z čtvrtí, kde je vysoká úroveň kriminality,
- děti z rodin žijících pod hranicí životního minima,
- děti z rodin, v nichž chybí otec,
- děti s predelikventním chováním,
- populace všech rodičů v komunitě aj.

V rámci preventivních programů je nutné ovlivňovat ne jen děti, ale i všechny, kteří se podílí na výchovném procesu. Programy by měly být interaktivní pro všechny zúčastněné a především děti pobízet k rozvoji sociálních kompetencí – životních dovedností.

Programy určené rodičům – Matoušek, Kroftová (1998) zmiňují existenci programů, které nejsou zaměřeny na intelektuální vývoj a vzdělávání, ale na poskytování poradenských a terapeutických služeb rodičům rizikových dětí. Některé programy jsou svým zaměřením jakousi školou pro rodiče, kde jsou

především posilovány výchovné rodičovské dovednosti. Společným cílem některých těchto programů je naučit rodiče rozlišovat situace, kdy má problém dítě a kdy sám rodič, omezit neuvážené zkratkovité jednání rodičů, posílit rodičovskou schopnost vnímat potíže dítěte a jejich zdroje a naučit rodiče neagresivnímu, podpůrnému reagování na nežádoucí chování dítěte. Matoušek, Kroftová (1998) ovšem také podotýkají, že účastníky těchto placených kurzů jsou nejčastěji ženy ze středních vrstev a je tedy pravděpodobné, že nejpotřebnější rodiny tento druh pomoci nevyužívají.

„Výzkum některých projektů posilujících rodičovské dovednosti již ukázal, že jsou schopny snížit výskyt agresivního a asociálního chování dětí, a několik dlouhodobých studií prokázalo preventivní vliv takových projektů na delikventní projevy dospívajících dětí (viz Večerka a kol., 1997). Je velmi pravděpodobné, že jakýkoliv efektivní typ podpory rodiny je současně prevencí budoucí kriminality dětí z této rodiny.“ (Matoušek, Kroftová, 1998, s. 267)

3 Trestní odpovědnost

Podle zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů, se dítětem mladším patnácti let rozumí ten, kdo v době spáchání činu jinak trestného nedovršil patnáctý rok věku. Dětský pachatel je tedy trestně neodpovědný pachatel, pokud nedovršil patnáctý rok věku. Pokud se dítě mladší patnáct let dopustí činu jinak trestného, opatření potřebná k jeho nápravě učiní soud pro mládež a to podle speciální právní úpravy obsažené ve výše zmiňovaném zákoně o soudnictví pro mládež. Podle Šámala aj. (2004) kroky podnikané ve vztahu k dětem mladším patnácti let, které se dopustily činu jinak trestného, by měly reflektovat tu okolnost, že jde o dosud nevyzrálé jedince vyžadující speciální ohledy již pro svůj nedokonalý rozumový a mravní vývoj. Je nutné postupovat citlivě a ohleduplně, přikládat význam jejich pohnutkám a všem okolnostem, aby se před soud nedostávaly případy ve své podstatě „klukovin“.

„Systematické řešení delikvence dětí mladších patnácti let není myslitelné bez komplexního zohlednění všech jejich společenských aspektů. V řadě případů je nezbytné překročit omezený rámec působení na ně a soustředit se i na osoby z jejich blízkého sociálního okolí. Někdy může být žádoucí zapojit je bezprostředně do řešení celého případu, jindy naopak nebude možné obejít se bez přijetí specifických opatření vůči nim. Široký prostor pro to otevírá zákon o rodině a zákon o sociálně-právní ochraně dětí.“ (Šámal aj., 2004, s. 795)

Z citovaného zákona o soudnictví ve věcech mládeže dále uvedu, kdo je účastníkem řízení, jaká je možné uložit opatření, co je účelem této úpravy a jakou roli zde sehrávají rodiče nezletilých dětí dopouštějících se činů jinak trestných.

3.1 Účastníci řízení

Zákon č. 218/2004 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů vymezuje v řízení o uložení opatření dítěti mladšímu než patnáct let, které se dopustilo činu jinak trestného, účastníky řízení:

- nezletilé dítě
- příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí
- zákonné zástupce dítěte
- osoby, kterým bylo dítě svěřeno do výchovy nebo jiné obdobné péče
- osoby, o jejichž právech a povinnostech má být jednáno
- podalo-li návrh státní zastupitelství, je rovněž účastníkem řízení
- opatrovník dítěte pro řízení – soud pro mládež opatrovníkem stanovuje advokáta.

3.2 Opatření

Soud pro mládež může dítěti mladšímu patnácti let, které se dopustilo činu jinak trestného, uložit tato opatření:

- výchovnou povinnost,
- výchovné omezení,
- napomenutí s výstrahou,
- zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče,
- dohled probačního úředníka,
- ochrannou výchovu.

Šámal aj. (2004) dále v Komentáři zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů uvádí, že základním smyslem ukládání opatření je rychlá a adekvátní reakce na spáchané činy jinak trestné dětmi, předcházení jejich opakování a vytvoření podmínek pro další sociální a duševní rozvoj dětí. Nejdůležitější je výchovné působení. Středem zájmu je dítě a jeho budoucí vývoj. Opatření mají směřovat k obnovení sociálních vztahů a začlenění dětí mladších patnácti let do rodinného a sociálního prostředí. Musí respektovat

individualitu dítěte. Nutné je proto důsledně zmapovat poměry dítěte – rodinné, výchovné, sociální, zdravotní, školní. Vše by mělo být zachyceno v komplexní zprávě o aktuální životní situaci dítěte, kterou zpracovává příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí nebo úředník Probační a mediační služby. V některých případech je k posouzení osobnosti dítěte nutné přistoupit k pedagogicko-psychologickému vyšetření a znaleckému posudku.

Z těchto uvedených stručných informací můžeme opět vyčíst či vyvodit důležitost vlivu rodinného prostředí na děti. Velký význam zaujímá dosavadní výchova, která do značné míry předurčuje úspěšnost uložených opatření. Pokud je dítě schopno si dostatečně uvědomit nebezpečnost svého jednání jak pro sebe, tak pro společnost a rodiče, či jiní nejbližší vychovatelé, jsou výchovně kompetentní a přiměřeně situaci kritičtí, je pravděpodobnost nápravy vysoká. Pokud je ale výchova a celková péče o dítě v rodině jakýmkoliv způsobem zanedbávající, míra úspěchu uloženého opatření je silně oslabena. Při ukládání opatření tedy musí být důsledně přihlíženo ke všem faktorům a okolnostem, které mohou mít vliv na další vývoj osobnosti dítěte a jeho začlenění do sociálního prostředí. „*Cílem není „potrestat“ je, nýbrž pomoci jim, vést je a chránit je.*“ (Šámal aj., 2004, s. 853)

Praktická část

V praktické části vycházím z předpokladů a vlastních zkušeností kurátorky pro mládež, že na delikventní chování nezletilých dětí má velký vliv řada faktorů, z nichž významnou úlohu sehrává sociální faktor - rodina. V návaznosti na teoretickou část se pokusím na vybraných konkrétních příkladech kazuistik nezletilých dětí zhodnotit, do jaké míry měla rodina vliv na delikventní chování těchto dětí a jaká je prognóza jejich dalšího vývoje. Vybrané kazuistiky jsou ilustrací typického souboru vlivů, které nacházíme ve většině anamnéz delikventně se chovajících dětí. Pouze jedna kazuistika naopak zase dokládá, jak důležitou roli hraje opět rodina v případě ojedinělého vybočení dítěte z jinak řádného života pod vlivem vrstevnické skupiny.

Nejprve představím oddělení sociální prevence Městského úřadu Prostějov, Odboru sociálních věcí, kde pracuji jako kurátorka pro mládež se zaměřením na nezletilé děti do 15 let věku.

4 Oddělení sociální prevence

Oddělení sociální prevence, kde pracuji, je jedním z pěti oddělení vykonávajících činnost v rámci Odboru sociálních věcí Městského úřadu v Prostějově. Dalšími odděleními jsou: oddělení sociálně-právní ochrany dětí, oddělení péče o staré a zdravotně postižené občany a dvě oddělení dávek hmotné nouze (oddělení péče o rodinu, oddělení péče o nezaměstnané).

Oddělení sociální prevence vykonává převážně sociálně-právní ochranu dětí stejně jako jeho „sesterské“ oddělení, které má sociálně-právní ochranu dětí přímo v názvu. Stěžejním právním předpisem pro práci obou oddělení je zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. Z něj je zřejmé, že převaha činností v sociálně-právní ochraně dětí je vykonávána v rámci přenesené působnosti obecními úřady obcí s rozšířenou působností.

Oddělení sociální prevence se v rámci sociálně-právní ochrany zaměřuje na **mladistvé** (15-18 let) páčající trestnou činnost, na **děti mladší 15 let** páčající „činy jinak trestné“ a dále na děti (bez rozdílu věku do dovršení 18 let) s jinými výchovnými problémy – např. záškoláctví, útky od rodičů, nerespektování rodičů. Pracovníci oddělení sociální prevence jsou specializovanými pracovníky sociálně-právní ochrany dětí, běžně je pro ně používáno označení **kurátor pro mládež**.

Naše oddělení spolupracuje při výkonu své činnosti s oddělením sociálně-právní ochrany dětí, s rodinami nezletilých klientů, ale i s mnoha dalšími institucemi, např. soudy, okresním státním zastupitelstvím, policií, školami, středisky výchovné péče, zařízeními pro výkon ústavní výchovy, s psychology, věznicemi, lékaři, zdravotnickými zařízeními, zejména psychiatrickými léčebnami, s Probační a mediační službou, s ostatními odděleními odboru i úřadu, s orgány státní sociální podpory, Úřadem práce atd.

Na oddělení sociální prevence sociálně-právní ochranu dětí vykonává pět pracovníků, z toho jeden na částečný úvazek – zbylou část úvazku naplňuje prací romského poradce. Dvě pracovnice se zaměřují na děti mladší patnáct let, tři na mladistvé (15-18 let). Pracuje zde také **sociální kurátor** (pro dospělé), jehož činnost je sociální službou dle § 92 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů. Jeho klienty jsou převážně osoby vracející se z výkonu trestu odnětí svobody, osoby ohrožené sociálním vyloučením, ale také některé děti přicházející z ústavní výchovy – zde úzce spolupracuje s kurátory pro mládež. V současnosti je pověřen také pracemi souvisícími s komunitním plánováním sociálních služeb.

Vedoucí oddělení současně vykonává funkci **protidrogového koordinátora**. Jde o funkci koordinační, nikoliv o případovou práci; je členem komise Rady města a spolupracuje s neziskovými organizacemi na tomto poli, zejména ohledně projektů protidrogové prevence. Vykonává také funkci **manažera prevence kriminality**. Rovněž v této oblasti je členem komise Rady města.

5 Metodologie

Metodologie je vědní disciplína, která se zabývá metodami, jejich tvorbou a aplikací. Tento pojem je někdy používán pro metodiku, použitý postup nebo metodu. Při svém výzkumu jsem použila níže uvedené metody pozorování, rozhovor, anamnézu a studium dokumentů, které dále popíši a rozpracuji. Všechny tyto uvedené metody jsem pak využila v případových studiích. Umožnily mi proniknout blíže do života a osudů uváděných dětí, byly významným pomocníkem při stanovení diagnózy a určení prognózy pravděpodobného vývoje.

5.1 Metody

Pozorování:

- je nejčastější používanou metodou v psychologii, pedagogice i dalších vědních disciplínách. Podle Plevové (2006) pozorování jako psychologická metoda spočívá v záměrném a plánovitém vnímání, které je zaměřeno k dosažení nějakého cíle. Podle Musilové (2003) se pedagogické pozorování liší od nahodilého (běžného) či formálně administrativního pozorování v tom, že splňuje kritéria funkční zaměřenosti (intencionality), organizace, systematičnosti, registrace a způsobu zpracování zjištěných údajů. Není to pozorování samoučelné.
- pozorování psychologické a pedagogické jsem uplatnila v oblasti sociální práce při kontaktu s nezletilými klienty, jejich zákonnými zástupci, ostatními členy rodiny i dalším sociálním okolím.
- je zpravidla děleno na pozorování standardizované a nestandardizované, na zjevné a skryté, na terénní a laboratorní pozorování.

Rozhovor:

- je komunikační technikou, která je používána v různých životních situacích. Podle Plevové (2006) se tato technika používá ke zjišťování faktů, pocitů, názorů, postojů, hodnot, čímž se odlišuje od běžného rozhovoru (konverzace). Vedení rozhovoru klade značné nároky na komunikační dovednosti, na porozumění a také na teoretické znalosti.

- máme výzkumný, diagnostický, anamnestický, terapeutický, poradenský a výběrový rozhovor. Podle způsobu vedení pak rozhovor nestandardizovaný, částečně standardizovaný a standardizovaný. Při svém výzkumu jsem využila v menší či větší míře prakticky všechny tyto možnosti.

Anamnéza:

- pomocí této metody získáváme informace z uplynulého života jedince, které mohou být významné pro objasnění současného stavu.
- anamnestické údaje většinou získáváme řízeným rozhovorem.
- anamnézu máme osobní, rodinnou a školní.

Při výzkumu jsem anamnestické údaje mimo rozhovory získávala i studiem spisové dokumentace Om.

Kazuistika:

- podle Musilové (2003) je kazuistika (případová studie) řazena do kategorie neexperimentálních metod jako výzkumná metoda jednotlivých případů nebo života jednotlivce.

„Definice: kazuistika je systematické zkoumání jedince prostřednictvím pozorování a rozhovoru, umožňující detailní poznávání chování, vývoje a rozvoje jeho osobnosti. Získané poznatky nelze zobecnit (generalizovat).“ Musilová (2003, s. 10)

- Musilová (2003) dále uvádí využití kazuistiky v pedagogice a psychologii při získávání uceleného obrazu dosavadního vývoje jedince a také při zkoumání dílčích projevů s cílem vysvětlit chování jedince. Podrobná kazuistika zpravidla obsahuje osobní a rodinnou anamnézu, přesný popis současného stavu sledovaného jevu – diagnózu, určení pravděpodobných faktorů, které stav ovlivnily, a prognózu, obsahující příslušná doporučení a opatření.

Studium dokumentů:

- pro uvedení následujících kazuistik jsem musela prostudovat některé dokumenty – konkrétně se jednalo o spisovou dokumentaci Om nezletilých dětí, která je vedena na oddělení sociální prevence. Vzhledem k tomu, že vybrané vzorky dětí jsou přímo mými klienty, byla jsem s nimi i s jejich rodinami v kontaktu prakticky od založení spisové dokumentace na oddělení sociální prevence pro výchovný problém. Do té doby byly s rodinami v kontaktu pracovnice oddělení sociálně-právní ochrany dětí a bylo nutné tedy nastudovat i jejich spisovou dokumentaci pro ucelený přehled.

Všechna jména dětí i další údaje byly samozřejmě pozměněny tak, aby nebylo možné děti identifikovat.

5.2 Kazuistiky

Kazuistika 1

Nezl. Ilona, nar. 1995 pochází z neúplné rodiny jako prostřední ze tří sourozenců, manželství rodičů bylo v roce 2003 rozvedeno, děti byly svěřeny do péče matky. V současné době žije matka s nezl. Ilonou a s její mladší sestrou v bytě 1+1, který je zařízen vším potřebným – skromně, ale účelně. Občas v rodině pobývá i starší bratr, který je již zletilý. Matka je v evidenci ÚP, pobírá sociální dávky. V rámci veřejné služby odpracovávala 30 hodin týdně v MŠ – úklidové práce, ale pro neodůvodněnou absenci s ní byla smlouva ukončena. Otec dětí je od roku 2004 ve výkonu trestu odnětí svobody, jeho předpokládaný výstup je v roce 2013, je zde pracovníčně zařazen. Byl odsouzen pro TČ výroba a distribuce drog. Ilona otce uznává, je pro ni jakýmsi vzorem, větší autoritou než submisivní matka. V roce 2003 byla založena spisová dokumentace nezl. Ilony a jejího staršího bratra na OSPOD, neboť se oba sourozenci společně se svým otcem dopustili přestupku krádeže. Následně pak byla řešena rozsáhlá trestná činnost a vážné výchovné problémy dříve nezl. bratra Ilony. Jeho chování bylo agresivní a nebezpečné pro okolí. Situace vedla až k návrhu na ústavní výchovu bratra, kterou v závěru soud nenařídil. Matka se odvolávala a k průtahům

řízení docházelo i z dalších důvodů. V dlouhém časovém úseku nakonec důvody k nařízení ústavní výchovy pominuly. Problémy v chování nezl. Ilony se znovu objevily až v roce 2009 – útěk z domu a přešůpek proti občanskému soužití. Na konci roku 2009 se situace zhoršila natolik, že Ilona matku zcela přestala respektovat, začala se toulat po nocích, přestala plnit povinnou školní docházku a stýkala se s lidmi, kteří měli konflikty se zákonem. Začala vést způsob života, který byl naprosto nepřijatelný pro dívku jejího věku.

Ve školním roce 2009/2010 byla nezl. žákyní 8. třídy ZŠ. Ve škole patřila k průměrným žákům, na vyučování se nepřipravovala. Ke kolektivu třídy měla záporný vztah, převládala touha dominovat, ovládat druhé a bezohledně se prosazovat. Byla nepřizpůsobivá, agresivní, naprosto nerespektovala některé normy společenského chování. Záměrně vyhledávala konflikty s učiteli, vystupovala vůči nim vulgárně. Docházelo k bezdůvodnému fyzickému napadání spolužáků a napadání se sexuálním podtextem a dokonce i k vydírání. Chovala se pohrdavě, vulgárně k pedagogům i ke spolužákům. Matka nebyla vůbec schopna dceřino chování korigovat žádoucím směrem, přiznávala, že je ve výchově bezradná. Dostala se do podřízeného postavení vůči dceři, která její slabostí pohrdala a dávala to patřičně najevo. Situace v rodině byla problematická – matka dceru nevedla k přípravě do školy, zanedbávala dohled nad školní docházkou, byla nedůsledná, pohodlná čehož Ilona zneužívala. Důležitost vzdělání byla opomíjena. Do školy se matka dostavila až v lednu 2010, kdy se situace vyhrotila stížnostmi ze strany rodičů ostatních dětí, do té doby se školou nespolupracovala ani po našich opakovaných intervencích.

Ilona se začala dopouštět trestné činnosti – nejzávažnější bylo spáchání loupeže ve spolupachatelství – společně s dalšími osobami pod pohrůžkou zabití s použitím nože přiměla poškozené k vydání finanční částky, následně jednu poškozenou udeřila do tváře a dále jí ukradla další předměty z kapsy. Okresní státní zastupitelství podalo návrh na uložení výchovného opatření v podobě ochranné výchovy.

Vzhledem ke stále se stupňujícím problémům byl ze strany orgánu sociálně-právní ochrany dětí dle zákona o rodině podán návrh na nařízení ústavní výchovy u nezl. Ilony. Pod hrozbou přísnější ochranné výchovy v rámci trestního řízení s tímto návrhem v závěru souhlasila i matka. Otec požádal o podmíněné propuštění z výkonu

trestu, aby mohl výchovu problémové dcery zajistit – tomu nebylo vyhověno. Na podzim 2010 nezl. Ilona na základě pravomocného rozsudku o ústavní výchově nastoupila na diagnostický pobyt. Ilona dosáhla věku 15 let a postupně si začala uvědomovat svoji trestní odpovědnost a z případného porušení zákona plynoucí postihy. Nástup na pobyt byl nakonec z její strany dobrovolný a více méně bezproblémový.

Do diagnostického zařízení byla přijata čerstvě pozitivní na THC a pervitin. Na nové prostředí se adaptovala rychle. Se začleněním do kolektivu dětí neměla potíže. Autoritu pedagogických pracovníků respektovala. Pokud s něčím zásadně nesouhlasila, dokázala to dát, především na počátku pobytu, zřetelně najevo ostrou kritikou a nesouhlasem. Měla sklony k familiérnosti, které občas přerůstaly v narážky intimního charakteru.

V kolektivu dětí byla výrazným členem, nesnažila se však za každou cenu získat si dominantní postavení. Její momentální rozpoložení v náladách, které byly dosti kolísavé, mělo vliv na celkovou atmosféru okolí. Případné konflikty měla spíše s chlapci než s děvčaty.

Pravidla začala překvapivě respektovat, své povinnosti si plnila. Problém přetrvával pouze v případě, kdy se vracela z dovolenek u matky vždy THC pozitivní. Ve škole bylo zpočátku patrné, že vůbec nebyla zvyklá na pravidelnou školní práci a přípravu, postupně si ale zvykla. V učivu byly zřejmé velké mezery. Za dobu diagnostického pobytu se velmi zlepšila v přístupu ke školní práci i ve výsledcích. Má předpoklady být ve vzdělávání úspěšná.

Ilona vystupuje sebevědomě, je introvertně koncipovaná, nedůvěřivá. Jedná intuitivně, je senzitivní vůči ohrožení, urážkám a křivdám s tendencí reagovat „tvrdě“. Je velmi těžko přizpůsobivá. Pokud ovšem k někomu získá důvěru, umí být přátelská a upřímná. Formálně se umí ovládat, je však patrná snížená schopnost sebevlády. Je snadno vznětlivá, netrpělivá, v pozadí se objevuje více úzkosti, kterou se snaží mít pod kontrolou. Velmi slabá je volní složka. Výrazné jsou sklony k dominanci.

Ilona se po absolvování pobytu rozhodla vést zodpovědnější život respektující pravidla a normy. Netají se svým kladným vztahem k diagnostickému zařízení a tím, že pobyt jí přinesl mnoho pozitivního. Sama hodnotí velice dobře své zlepšení

ve škole – důvod spatřuje především v tom, že je nucena respektovat určitá pravidla, režim a nemá únik. V otázce užívání tvrdých drog má jasno, čeho se však nemíní zříci, je marihuana.

Příčiny problémového chování lze spatřovat především ve volném výchovném vedení bez stanovených potřebných hranic a pevných pravidel. Matka vždy vinu za jakýkoliv nedostatek přisuzuje okolí a dokáže být v tomto směru útočná. Z její strany byla také mnohokrát zaznamenána účelová lež, která měla vést k jejímu prospěchu. Nelze opomenout negativní vzorce chování od otce, kterého Ilona uznává.

Do budoucna by bylo třeba Iloně nabídnout program postavený na pozitivní motivaci. Vhodné je využít momentální vlastní snahy o změnu svého chování. Ilona potřebuje ukazovat možné výhody, které může svou snahou získat, ale také je třeba upozornit na možné důsledky problémového chování. Nedokáže se příliš ovládat především v projevech, které jsou obecně hluboce intimní záležitostí, proto je třeba neustále upozorňovat na to, co si smí dovolit a co je naprosto nevhodné a nepřijatelné. Potřebuje se naučit respekt a toleranci vůči ostatním lidem, spolupráci a přizpůsobení se. Konflikty je zvyklá řešit fyzickým násilím – potřebuje ukázat, jak je řešit klidnějším a konstruktivním způsobem na názorných příkladech. Vhodná je i korekce současného kladného postoje k THC – opakovaně ji seznamovat s možnými riziky, se kterými se pravidelné užívání této drogy pojí. Velice účinné se jeví nabízení smysluplné aktivity vyplňující její volný čas – ráda se začala zapojovat do různých sportovních aktivit a zabavila se i výtvarnou prací. Nikdy dříve se s tímto ve svém volném čase nesešla a nyní to vítá a hodnotí velice pozitivně. Nutné je opět na plnění povinností před zábavou a osobními zájmy.

Ilona potřebuje udržovat pravidelný kontakt s rodinou, jezdit domů na návštěvy a pobyty. Při tom je velice nutné snažit se působit na způsob trávení volného času v rodině.

Prognóza se v tuto chvíli zdá být spíše optimistická. Ilona za krátkou dobu pobytu v diagnostickém zařízení dospěla k určitému nazírání na své minulé chování a jednání. Nastavený režim navíc vedl k celkově dobré spolupráci a fungování.

Po absolvování diagnostického pobytu byla Ilona aktuálně přemístěna do dětského domova se školou, kde se jí bude i nadále dostávat odborné etopedické péče. Velkou roli bude hrát nový kolektiv jak dětí, tak dospělých. Problémem

by mohl být už od počátku její i matčin negativní postoj k novému zařízení, o kterém ještě nic nevědí. Důležitá bude i nadále spolupráce matky s výchovným ústavem i s orgánem sociálně-právní ochrany dětí. Matka už ovšem vidí hned od počátku ve všem problém, nemá snahu vyvinout jakékoliv úsilí, je pohodlná a zbavuje se odpovědnosti za vše, co se týká dcery. Sama si dost dobře neuvědomuje, že je stále zákonným zástupcem dcery a má z rodičovské odpovědnosti plynoucí práva a povinnosti.

Jaká je motivace, struktura potřeb a hodnotový systém nezl. Ilony jako pachatelky trestných činů? Jednotný model osobnosti pachatele s kriminálním chováním neexistuje. Ovšem některé typické znaky, které lze pozorovat u osob s delikventním a kriminálním chováním, se ve velké míře objevují i u nezl. Ilony. Vytržením z rodinného prostředí, které bylo významným zdrojem vzniku a rozvoje negativních sociálních deviací zjištěného i agresivního charakteru v podobě delikventního až kriminálního chování Ilony, došlo k určitému usměrnění, zamezení a korekci dalšího vývoje osobnosti dívky. Riziko návratu k problémovému chování je ovšem stále značné. Pokud k tomu nedojde a nyní započatý pozitivní vývoj bude i nadále pokračovat ve stejném duchu, může velice pozitivně působit i na mladší sestru, která je ohrožena stejnými negativními vlivy rodinného prostředí jako Ilona.

Kazuistika 2

Nezl. Patrik, nar. 1996 se narodil z druhovského poměru svých rodičů. Matka nezl. v té době již měla starší dceru ze vztahu s jiným mužem. Ohledně určení otcovství k nezl. Patrikovi probíhalo soudní řízení. V průběhu let 1998 a 1999 se rodičům nezl. Patrika narodily další dvě děti a v roce 2006 matce nezl. Patrika syn ze vztahu s jiným mužem. Od roku 1998 byl Patrik společně se svými sourozenci různě umístován do zařízení pro výkon ústavní výchovy a to jak na základě řádně nařízené ústavní výchovy, tak na základě předběžného opatření. Důvodem byla vždy nedostatečná péče rodičů o děti a ztráta bydlení. Několikrát se děti vrátily zpět do rodiny. Návrhy na umístění dětí do ústavní výchovy vždy vzešly od matky. Otec se do péče o děti od počátku nijak nezapojoval.

Na základě posledního rozsudku v roce 2007 byla nařízena ústavní výchova u Patrika a jeho mladšího bratra. Důvodem byla opět neschopnost rodičů zajistit pro rodinu vhodné bytové podmínky a řádnou péči o nezl. děti. Oba chlapci byli umístěni společně do dětského domova. V průběhu roku 2007 se ovšem u Patrika začaly v dětském domově objevovat vážné výkyvy v jeho chování spojené s agresivitou, proto nastoupil na diagnostický pobyt do dětského diagnostického ústavu. Poté byl několikrát přemístěn do různých ústavních zařízení pro děti s výchovnými problémy. Dopouštěl se opakovaně mnoha útěků, na kterých páchal trestnou činnost většinou majetkového charakteru. V souvislosti s tím byla v březnu 2008 založena spisová dokumentace nezl. na našem oddělení sociální prevence a s Patrikem byla započata intenzivnější práce se zaměřením na trestní odpovědnost a rozvíjející se výchovné problémy.

Matka chlapce různě mění svá bydliště po území celé republiky, otec byl nějakou dobu ve VTOS a ve vazbě.

Patrik se nikdy nesmířil s tím, že musí pobývat v ústavním zařízení. Vždy mu chyběl reálný pohled na danou situaci, což bylo způsobeno věkem, ale také tím, že si věci idealizuje. Vždy byl velmi citově vázán na rodiče, nicméně tato vazba byla pouze jednostranná. Rodiče se o syna zajímají jen velmi sporadicky. Možnost dovolenky domů nebo k některým příbuzným pro něho byla vždy velmi motivující – snažil se, neutíkal. Po takovém kontaktu velmi toužil, o rodinu se neustále zajímal, k rodičům tíhl i přes veškerý nezáměr z jejich strany. V poslední době již tento zájem není tak znatelný. Na pozadí citového života se objevují obrazy touhy po vztahovosti, rysy citové deprivace, touhy zejména po mateřské péči a také obrazy určité sklíčenosti – smutku a stesku. Na jedné straně touží po volnosti, ale také po pocitu „ukotvenosti“ – po rodinném zázemí.

Jeho dosavadní vývoj je zcela určitě poznamenán nízkou sociokulturní úrovní rodiny. Vlivem nedostatečné a nesprávné výchovy, kdy mu byla poskytována bezbřehá volnost, se jeho žebříček hodnot nastavil asociálním směrem nebo spíše nebyl vůbec vytvořen. Patrikovi vždy chyběla jakákoliv motivace pro skutečnou změnu chování. Po celou dobu i v zařízeních pro výkon ústavní výchovy inklinuje k problémovým jedincům a nestrukturovanému trávení volného času, vyžaduje vedení a kontrolu.

Patrik se v roce 2008 dopustil činu jinak trestného poškozování cizí věci ve formě spolupachatelství a postupně následovala další trestná činnost – jednalo se o přestupky. Usnesením soudu pro mládež bylo upuštěno od uložení výchovného opatření a to především s odkazem na odbornou etopedickou péči, která je mu průběžně poskytována v zařízení pro výkon ústavní výchovy.

Od počátku roku 2010 Patrik začíná mezi vrstevníky zaujímat vedoucí postavení, postupně se dostává do pozice „vůdce gangu“, přestává být v zařízení zvládnutelný běžnými pedagogickými postupy, a proto je přemístován opět do jiného zařízení. Jeho agresivní chování se ovšem stupňuje, obdivuje „silné“ typy, snaha zavděčit se a patřit k nim může být důvodem k nevyzpytatelnému a nebezpečnému chování. Fyzicky napadá vychovatele, projevuje pocity ukřivdění a nespravedlnosti. Vzhledem k těmto obavám, k dalším prohřeškům a s ohledem na eliminaci dalších negativních jevů v sociálním vývoji Patrika, byl nezl. v září 2010 přemístěn do zařízení, které je určeno pro děti s extrémními poruchami chování. V době své první dlouhodobější dovolenky udělené k blízkým příbuzným se aktuálně dopustil závažného loupežného přepadení. Při našem posledním rozhovoru v zařízení v březnu 2011 sliboval nápravu a celkové polepšení. Přesto, že se mu v současném zařízení v podstatě líbí, vyjádřil přání být umístěn blíže „domovu“ resp. regionu, kde cítí své kořeny.

Prognóza dalšího vývoje Patrika se nejeví příliš optimisticky. Nevhodné vzorce chování se zdají být silně zažitě. Velice důležitý bude nyní individuální přístup vyžadující trpělivost, citovost a především důslednost a spolupráce všech přístupujících pedagogických pracovníků. S pozitivním fungováním rodiny nelze vůbec počítat.

Kazuistika 3

Nezl. Lenka, nar. 1996 vyrůstá v úplné rodině jako prostřední ze tří sourozenců – děvčat. Rodina žije ve vlastním rodinném domku. Oba rodiče mají řádné a stabilní zaměstnání. Vzájemné vztahy v rodině Lenka i všichni ostatní členové rodiny hodnotí jako velmi dobré a zdá se, že tomu tak je i ve skutečnosti. Rodinu

jsme doposud nevedli v evidenci, nebylo třeba ve prospěch nezletilých dětí činit jakákoliv opatření ve smyslu sociálně-právní ochrany dětí.

V polovině roku 2010 jsme obdrželi oznámení Policie ČR, že Lenka se společně s dalšími vrstevníky dopustila činu jinak trestného poškození cizí věci – trsy trávy a hlínou pomalovali kapličku za obcí takovým způsobem, že ji zničili a vznikla značná škoda.

S dívkou i s rodiči byl veden výchovný pohovor se zaměřením na trestní odpovědnost Lenky. Oba rodiče i dívka spolupracovali, projevíli zájem, k chování dcery se rodiče stavěli přiměřeně kriticky, cítili zodpovědnost. Výchovné problémy s Lenkou neuváděli, pro dceru jsou autoritou, její exces je překvapil. Rodiče se nesnažili dceru nepřiměřeně omlouvat, nicméně uvedli, že Lenka je spíše rozumná dívka, k obdobnému chování nebo jinému neuváženému jednání prakticky vůbec nedochází. Jediné, co rodiče připouštěli, bylo s nastupující pubertou občasné odmlouvání, které jsou ovšem schopni zvládnout a korigovat běžnými výchovnými postupy. Vzájemně výchovně na sebe působí i sourozenci - průběžně se napomínají, doplňují. Lenka je také zapojena do pomoci v domácnosti a plní si bez větších problémů i své další povinnosti. K projednávané věci rodiče dále uvedli, že doma následovaly samozřejmě domluvy a výtky. Společně s ostatními „hříšníky“ se na obci omluvili, věc byla řešena se starostou obce a poškozenou kapličku nejprve umyli a poté za pomoci rodičů i natřeli. Lenka veškerá opatření pokorně přijala a projevila upřímnou lítost. Za své jednání se styděla, nejraději by „vrátila čas zpátky“. Lenka dále na vysvětlení – ne jako výmluvu – uvedla, že si nikdo z nich ani pořádně neuvědomil, čeho se dopouštějí a že páchají trestnou činností. Ze svého jednání si vzala ponaučení s tím, že to byla velká hloupost, která se rozhodně už nebude nikdy opakovat.

Postoj Lenky k jejímu nezodpovědnému chování, které bylo v konfliktu se zákonem, již byl zodpovědný a uvědomělý. Jejím slibům o nápravě lze věřit z mnoha důvodů. Jedním z nich je i hodnocení Lenky ze základní školy, kde je žákyní 8. třídy. Její prospěch byl doposud výborný, nikdy se nedopustila neomluvených absencí, neměla nikdy snížený stupeň z chování a ani nebylo nutné řešit jakékoliv jiné prohřešky – právě naopak, její chování bylo vždy vzorné. V letošním školním roce i v letech minulých jí byla udělena na vysvědčení pochvala

za pomoc při různých školních aktivitách. Patří k nejoblíbenějším žákům ve třídě, je kamarádská, otevřená, vždy ochotná pomoci druhým. Na velmi dobré úrovni je i spolupráce rodičů se školou, kteří se o dceru aktivně zajímají.

V rámci školy Lenka navštěvuje sborový zpěv a ve volném čase jezdí na kolečkových bruslích, plave a chodí ven s kamarády.

Lenka se ve svém přístupu k životu jeví jako rozumná, inteligentní dívka, která má vžitě vhodné společenské postoje a návyky. Její jednání lze brát jako vybočení související s věkem a vlivem vrstevníků a okolností. Troufám si hodnotit, že pravděpodobnost případné recidivy delikventního chování je v tomto případě více méně nulová. Samozřejmě významnou roli zde sehrává vliv rodinného prostředí, který je harmonický, vyvážený, zodpovědný, důsledný a přiměřeně kritický.

5.3 Shrnutí

Najít odpověď, co bylo hlavními příčinami delikventního chování všech tří dětí nebo do jaké míry je pravděpodobné, že se bude opakovat nebo, že se jejich sourozenci dostanou také do konfliktu se zákonem či se u nich projeví jiné sociálně patologické jevy, je obtížné. Z dostupných informací lze jen předpokládat, stanovit míru pravděpodobnosti, vymezit rizika a snažit se je minimalizovat. Je nesporné, že je velice důležitá práce s celou rodinou, která má, jak již je výše uvedeno, ten zásadní význam pro rozvoj osobnosti jedince, utvoření jeho hodnotového systému a vztahu ke společnosti.

Nedostatečné uplatňování disciplíny v rodině, zanedbávání dohledu rodičů nad dítětem, nepřítomnost rodičovské postavy v rodině nebo samotné delikventní chování rodiče, zvyšují pravděpodobnost, že dítě dříve nebo později bude překračovat meze zákona.

Nelze opomenout rodičovskou lásku, která je největší rodičovskou silou, ale i slabostí.

Zdůvodňovat poruchy v chování dětí pouze nedostatky v rodinné výchově by bylo příliš zjednodušené, nicméně v prvních dvou uváděných případových

studiích měla zanedbaná rodinná výchova na rozvoj osobností dětí skutečně zhoubný vliv a v důsledku toho se pak tyto děti dopustili delikventního chování.

Naopak ve třetí kazuistice zase můžeme vypořádat „zúročení“ dlouhodobého procesu socializace a soustavného výchovného působení v rodině od raného dětství v duchu prosociálního chování, kdy jsou zásady slušného chování a jednání v souladu s pravidly společnosti zvnitřnělé natolik, že jejich porušení je vnímáno jako prohřešek, který se již nesmí opakovat a za který přirozeně následuje sankce. Pak je možné diagnostikovat delikventní chování jako ojedinělé vybočení z jinak řádného života.

Závěr

Předkládaná bakalářská práce pojednává o vlivu rodiny na výskyt delikventního chování u nezletilých dětí jako o zásadním faktoru, který se na eventuelním selhávání chování proti normám společnosti podílí.

Cílem bylo popsat, objasnit a vyhodnotit rozhodující okolnosti, které jsou významnými determinanty v utváření osobnosti každého jedince se zaměřením na sociální faktor, kterým je rodina.

V teoretické části práce jsem na základě literatury a pramenů objasnila základní pojmy, které s rodinou a se vznikem delikventního chování nezletilých dětí souvisejí a které jsou stěžejní. Na základní pojmy rodina a nezletilé dítě jsem pak navázala popisem dalších formujících faktorů jedince, kterými jsou zcela jistě dědičnost, socializace, výchova, výchovné styly a prevence společensky nežádoucího chování. Důležitost povědomí o trestní odpovědnosti, účastníky soudních řízení ve věci uložení výchovných opatření dětským pachatelům trestné činnosti a případné možnosti, jaké opatření lze soudy pro mládež v těchto případech uložit, stručně popisují s pomocí Komentáře zákona č. 218/2004 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů v závěru teoretické části a opět poukazují na vliv rodinného prostředí a dosavadní výchovu dětí, které jsou základním předpokladem efektivity ukládaných opatření. Prioritou je snaha o prevenci delikvence i nápravu budoucího chování těchto dětí.

V praktické části práce jsem navázala na poznatky z teoretické části a vycházela jsem dále z vlastních zkušeností kurátorky pro mládež. Na vybraných konkrétních případových studiích nezletilých dětí, u kterých se vyskytlo delikventní chování, jsem nejprve popsala rodinné zázemí těchto dětí, vývoj delikventního chování a poté jsem zhodnotila, do jaké míry se projevil vliv rodiny, a stanovila jsem pravděpodobnou prognózu dalšího vývoje se zaměřením opět na roli rodiny.

Za pomoci metod pozorování, rozhovorů, anamnéz, kazuistik a studia dokumentů jsem došla k předpokládanému závěru, že rodina, její výchovné styly a fungování

nejen v souladu s normami společnosti, ale především v souladu s lidským přístupem naplněným skutečnou a nefalešnou rodičovskou láskou je zcela zásadní při formování každého jedince. Rodina je základem pro utváření hodnotového systému, morálky, mravů, postojů a vztahů ke společnosti, od kterých se pak odvíjí chování každého z nás.

Získané poznatky z případových studií sice nelze zobecnit, jakkoliv generalizovat, nicméně z dosavadních pracovních zkušeností a teoretických poznatků lze dle mého názoru vyvodit zjednodušené shrnutí, že zanedbávající, problémová, dysfunkční až afunkční či jinak nedostatečná rodinná výchova je vysokým rizikovým faktorem, který se podílí na vzniku patologických projevů takto vyrůstajících jedinců. Pravděpodobnost výskytu delikventního chování u nezletilých dětí v těchto případech je pak téměř hraničící s jistotou, přestože je třeba samozřejmě připustit vliv celého komplexu biopsychosociálních faktorů.

Zjištěné teoretické i praktické poznatky v předkládané bakalářské práci mohou být využity při výuce sociálních předmětů, ale především bych je chtěla použít při svém dalším výkonu profese kurátorky pro mládež a domnívám se, že mohou být pozitivním přínosem i v mém osobním životě.

Seznam použité literatury a zdrojů

Publikace

FISCHER, S.; ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing, 2009.
ISBN 978-80-247-2781-3.

FROMM, E. *Umění milovat*. Praha: Český klub, 2008. ISBN 978-80-86922-07-2.

GRECMANOVÁ, H. aj. *Obecná pedagogika II*. Olomouc: HANEX, 2003.
ISBN 80-85783-24-X.

KANTOROVÁ, J. aj. *Vybrané kapitoly z obecné pedagogiky I*. Olomouc: HANEX,
2008. ISBN 978-80-7409-024-0.

LABÁTH, V. aj. *Riziková mládež*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1990. ISBN
80-85850-66-4.

LANGER, S. *Mládež problémová, její typy a možnosti uplatnění*. Hradec Králové:
Kotva, 1994. ISBN 80-900254-3-9.

MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1989.

MATOUŠEK, O.; KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998.
ISBN 80-7178-226-2.

MUSILOVÁ, M. *Případová studie jako součást pedagogické praxe*. 2. vydání.
Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. ISBN 80-244-0749-3.

PLEVOVÁ, I. *Kapitoly z obecné psychologie II*. Olomouc: Univerzita Palackého
v Olomouci, Pedagogická fakulta, 2006. ISBN 80-244-0963-1.

ŠÁMAL, P. aj. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže: Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2004. ISBN 80-7179-829-0.

ŠIMÍČKOVÁ – ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled sociální psychologie*. 2. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. ISBN 80-244-0929-1.

ŠIMÍČKOVÁ – ČÍŽKOVÁ, J. aj. *Přehled vývojové psychologie*. 2. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 978-80-244-2141-4.

Právní předpisy

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů ze dne 4. prosince 1963. ÚZ č. 782, *Rodinné právo*. Ostrava: Sagit a.s., 2010. ISBN 978-80-7208-797-6.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů ze dne 9. prosince 1999. ÚZ č. 782, *Rodinné právo*. Ostrava: Sagit a.s., 2010. ISBN 978-80-7208-797-6.

Úmluva o právech dítěte. In: Sdělení č. 104/1991 Sb. Federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte ze dne 8. dubna 1991.

Jiné zdroje

Spisová dokumentace Om (ochrana mládeže) MěÚ Prostějov, Odbor sociálních věcí, oddělení sociální prevence

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Alice Navarová
Katedra:	Ústav pedagogiky a sociálních studií
Vedoucí práce:	doc. PaedDr. Marcela Musilová, Ph.D.
Rok obhajoby:	2011

Název práce:	Vliv rodiny na delikventní chování nezletilých dětí
Název v angličtině:	Influence of family on delinquent children's behavior
Anotace práce:	Bakalářská práce se věnuje vlivu rodiny na delikventní chování nezletilých dětí. Nejprve jsou teoreticky popsány, objasněny a vyhodnoceny rozhodující okolnosti v rodině dítěte, které ovlivňují jeho budoucí život a chování. Na tyto informace pak navazuje praktická část, kde je na konkrétních případových studiích dětí, u kterých se vyskytlo delikventní chování, popsáno a zhodnoceno, jakou roli sehrála rodina a jaká je pravděpodobnost dalšího vývoje.
Klíčová slova:	Rodina, nezletilé dítě, socializace v rodině, dědičnost, rodinná výchova, delikvence, trestní odpovědnost, kazuistika
Anotace v angličtině:	Bachelor thesis focuses on family influence of delinquency behaviour of minors. Decisive conditions in the child's family, influencing his or her future life and behaviour are described, clarified and evaluated at the beginning. This information is followed-up in the partical part, containing specific case report sof children with delinquent behaviour, as well as evaluation of chat might be their future progress and their family's influence.
Klíčová slova v angličtině:	Family, minor child, family socialization, heredity, family upbringing, delinquency, criminal liability, casuistry
Přílohy vázané v práci:	
Rozsah práce:	48 s.
Jazyk práce:	český